һ.б.). Болай эшләгәндә, укучыларның белем һәм күнекмәләр дә ныклырак була [Kharisova, 2015: 156].

Компьютер технологияләрен укучыларны ял иттергәндә файдалану да уңышлы була, чөнки аның ярдәмендә хәрәкәтне күрсәтергә, тавышны бирергә була. Шул хәрәкәтләрне кулланып, табышмак, мәкальләрне искә төшерү дә татар телен өйрәнүне актуальләштерә ала. Тавышны куллану, рус телендә сөйләшүче укучыларны татар авазларын әйтергә өйрәткәндә дә ярдәм итәчәк.

Шулай ук компьютер технологияләрен укучыларның танып-белү эшчәнлекләрен активлаштырганда, мөстәкыйль фикерләү сәләтен үстергәндә файдаланып була; тел һәм сөйләм өлкәсенә караган белем, осталык һәм күнекмәләрнең формалашу дәрәҗәсен билгеләгәндә яки тест формасындагы биремнәрне компьютерда үтәгәндә, укучылар үзләре дә белемнәрен тикшерә һәм бәяли алалар.

Димәк, компьютер технологиясен кулланып дәресне кызыклы, мавыктыргыч итеп үткәререп була икән. Ул аны җанландырып җибәрә, төрле фонетик, лексик, грамматик уеннар куллану мөмкинлеген тудыра. Мондый дәресләр балаларның сүзлек составын баету, аралашу күнекмәләрен булдыру, логик фикер йөртү сәләтләрен үстерү өчен дә кирәк. Укытучы аларның кайберләрен укучыларга иҗади өй эше итеп тә бирә ала.

Әдәбият

1. Сулейманов, Д.Ш. Татарский язык и новые информационные технологии / Д.Ш. Сулейманов // Языковая ситуация в РТ: Состояние и перспективы. – Казань, 1999. – Часть 1. – С. 124-132.
2. Харисов, Ф.Ф. Татар телен чит тел буларак өйрәтүнең фәнни-методик нигезләре / Ф.Ф. Харисов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. – 302 б.
3. Хуҗиәхмәтов, Ә.Н. Заманча уку-укыту технологияләре: югары һәм махсус урта уку йортлары өчен лекцияләр курсы / Ә.Н. Хуҗиәхмәтов. – Казан: КФУ, 2015. – 369 б.
4. Kharisova, C.M., Kharisov, F.F., Shakirova, G.R. Psycho-pedagogical basis of mother-tongue education Journal of Language and Literature // Volume 6, Issue 3, 2015. – P. 155-158.

Харисов Фираз Фахразович
Харисова Чулпан Мухаррамовна
Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

КАЗАН ЛИНГВОМЕТОДИКА МӘКТӘБЕНЕҢ КҮРЕНЕКЛЕ ВӘКИЛЕ

Статья посвящена жизни, научно-педагогической и методической деятельности одного из ведущих лингвометодистов нашей страны в области преподавания русского языка в национальной школе, автору более чем 600 научно-методических трудов, доктору педагогических наук,

профессору, заслуженному деятелю науки РФ и РТ Лии Закировне Шакировой.

Ключевые слова: *Лингвометодика, русский язык в национальной школе, научно-методический потенциал.*

The article is devoted to pedagogical and methodological activities of the doctor of pedagogical sciences, professor, honored worker of science of the Russian Federation and the Republic of Tajikistan – to Leah Zakirovna Shakirova. She was one of the leading linguists and methodologists of our country in the field of Russian language who tought in the National School. Also L.Z. Shakirova was the author of over 600 scientific and methodical works.

Key words: *Linguistics, methodology, Russian language in national schools, scientific and methodological potential.*

Казан лингвистика мәктәбе Россиядә данлыклы, бай тарихка ия. Ул рус тел белеме тарихында бик мөһим һәм мактаулы урынны алып тора. Аның бу дәрәҗәгә ирешүендә атаклы тел галимнәре И.А. Бодуэн де Куртенэ, Д.Н. Крушевский, Е.Ф. Будде, В.А. Богородицкий һ.б. роле бик зур. Шунысы игътибарга лаек: әлеге фәнни традиция алардан соң да дәвам итә. «Л.З. Шакирова үз эшчәнлегендә Казан фәнни-лингвистика мәктәбе мирасын дәвам итүче, педагогика, психология һәм методика фәннәренә генә таянмыйча, тел белеме казанышларын файдалануны нигез итеп алучы галимә дә», – дип язып калдырган аның докторлык диссертациясенең беренче оппоненты, күренекле рус лингвометодисты А.В. Текучев [Шакирова, 1997].

Педагогика фәннәре докторы, профессор, Татарстанның һәм Россиянең атказанган фән эшлеклесе, Татарстанның атказанган укытучысы, В.И. Ленин ордены, биш медаль һәм һәм башка төрле хөкүмәт бүләкләре иясе Лия Закир кызы Шакированың илле елдан артык фәнни-методик эшчәнлеге Казан дәүләт педагогика институты белән тыгыз бәйле. Ул 25 ел дәвамында кафедра мөдире булып эшли: кафедраның фәнни-методик мөмкинлеген үстерүгә һәм аңа яңа сулыш белән эшләү шартларын тудыруга үзеннән бик зур өлеш кертә, аның җитәкчелегендә өч кеше докторлык (профессорлар В.Ф. Габдулхаков, Ф.Ф. Харисов, Ч.М. Харисова) һәм егермедән артык яшь галим кандидатлык диссертациясе яклый. Алар һәм элек СССР составына кергән күп кенә республикаларда яшәүче аспирантлары остазларының эшләрен лаеклы дәвам итәләр, аңа һәрчак рәхмәтле булып калалар

Л.З. Шакированың туган җире – Уфа шәһәре. Ул укытучы гаиләсендә 1921 нче елның 9 нчы февралендә дөньяга килә. Аның әтисе Закир Шакир улы Шакиров – Башкортстанның күренекле мәгърифәтчесе, Казандагы «Мөхәмәдия» мәдрәсәсендә укыган һәм фәнни-методик эшчәнлеген шунда башлап җибәргән, беренчеләрдән булып рус-башкорт, рус-татар мәктәпләрен оештыручы, Габдулла Тукай, Каюм Насыйри, Мифтахетдин Акмулла,

Галиәсгар Камал, Мәҗит Гафури, Фатих Әмирхан, Мөхетдин Корбангалиев һ.б. белән якыннан аралашып яшәгән күренекле тел галиме, этнограф, географ, тарихчы, талантлы педагог, халык укытучысы, башкорт теленнән беренче дәреслек төзүче, Башкортстанның атказанган фән эшлеклесе, күп еллар буе Башкорт дәүләт педагогика институтында кафедра мөдире булып эшли.

Безнең халыкта «алма агачыннан ерак төшми», – дигән әйтем бар. Билгеле, Гафифә Якуп кызы һәм Закир Шакир улы кебек күп яклы фәнни-педагогик эшчәнлеккә ия булган кешеләрнең гаиләсендә туып үскән Мидхәт Закир улы белән Лия Закир кызы да үз эшләрендә зур уңышларга ирешәләр.

Гаилә тәрбиясенең асылы да әнә шунда. Закир аганың олы улы – Мидхәт – ике дистә ел дәвамында Башкортстан Республикасын җитәкли, Советлар Союзы, Европа илләре һәм Америка Кушма Штатларының югары дәрәҗәдәге җитәкчеләре белән хезмәттәшлек итә. Ул – Социалистик Хезмәт Герое, биш тапкыр Ленин ордены белән бүләкләнгән шәхес [Якты..., 1996].

Закир аганың кызы Лия Закир кызы – әтисе эшчәнлеген лаеклы дәвам итүче күренекле галимә. Ул Башкорт дәүләт педагогика университетының рус тел һәм әдәбияты бүлеген тәмамлагач, 1942 нче елда хәрби оешмада эшләп ала. Мәскәүдә Россия Федерациясенең Педагогика Фәннәре Академисе аспирантурасында укый. Әйтергә кирәк, Лия Закировнаның фәнни җитәкчесе шулай ук күренекле лингвометодист – В.М. Чистяков. Үзенең файдалы киңәшләре белән Лия Закировнага диссертация эшен вакытына кадәр тәгәлләргә күренекле тюрколог, әтисе белән бик дустанә мөнәсәбәттә яшәгән һәм аларга да килеп йөргән галим Н.К. Дмитриев була. Әлеге фәнни эшкә йомгак ясалгач, әтисе киңәшен тотып, Казанга –пединститутка эшкә килә һәм шунда ярты гасырга якын эшли: Казан дәүләт педагогика институтында ассистент, өлкән укытучы, доцент, кафедра мөдире; докторлык диссертациясен яклагач, педагогика фәннәре докторы, профессор вазифаларын башкара.

Л. З. Шакирова – милли мәктәпләрдә рус теле укыту методикасы буенча үзенең фәнни мәктәбен булдырып,күп санлы хезмәтләр авторы буларак, Татарстан Республикасын бөтен Советлар Союзына гына түгел, бәлки чит илләргә дә таныткан галимә. Ул шактый еллар рус теле һәм әдәбияты укытучыларының Халыкара Ассоцияциясе Президиумы әгъзасы буларак, Татарстанда һәм СССРда рус теле укыту тәҗрибәсе белән чит илләрдә бикталәп уртаклаша. Уфада туып-үсеп, Казанда Лия Закировна, халыкара масштаблы галимә булып, зур танылу ала: хезмәттәшләре аны тыңлыйлар, аңа киңәшкә килләр, аның сүзләренә – методик күрсәтмәләренә һәрвакыт колак салалар, шуңа да андый киң кырлы фәнни-педагогик һәм методик эшчәнлек аңа бик зур канәгатьләнү хисләре кичерергә мөмкинлек бирә.

Лия Закир кызы тынгысыз фәнни-методик эшчәнлек белән бергә, төрле белем бирү оешмаларында рус телен укытуны камилләштерү, сыйфатлы

югары белемле укытучылар әзерләү юнәлешендә зур эш башкара. Үзенең методик осталыгын үстерү максатыннан,мәктәптә рус теле дәресләре дә алып бара.

1950 нче еллардан башлап татар мәктәпләре өчен рус теле дәреслекләре төзү эшенә алына һәм ул бу эшне намус белән соңгы көненә кадәр диярлек дәвам итә [Харисов, Харисова, 1997].

Татарстанда Россия милли мәктәпләр институтының филиалын оештыру мәсьәләсе килеп тугач, Лия Закировна Шакированы Татарстан өлкә комитеты һәм Республиканың Мәгариф министрлыгы 1960 нчы елда филиал мөдире итеп билгели, ләкин ул пединститут белән элемтәсен өзми, анда дәресләр алып баруын дәвам итә. Институтның татар филиалында эшләгәндә, заман таләпләренә җавап бирә торган дәреслекләр төзүгә, республикада рус телен укытуның сыйфатын күтәрүгә, укучыларның танып белү һәм мөстәкыйль эшчәнлеген үстерүгә зур әһәмият бирә. Бу эшчәнлекне тагын да активлаштыру максатыннан,1963 нче елда галимә яңадан КДПИга эшкә күчә, 1965 нче елда рус теле кафедрасы мөдире итеп сайлана, Россия мәгариф министрлыгы тарафыннан Казан зонасында педагогика институтларының рус теле кафедралары берләшмәсенең рәисе итеп билгеләнә.

Бу чорда берләшмә фәнни-тикшеренү эшләрен һәм методик эшчәнлекне үзара килештереп эшләү, укытучыларны әзерләүнең һәм мәктәпләрдә белемнең сыйфатын күтәрү буенча зур эш башкара. Шулай ук җәмәгать тәртибендә эшләүче оешма даими рәвештә алдынгы тәҗрибәне тарату максатыннан фәнни-методик конференцияләр, семинарлар уздыра, аларның җыентыкларын чыгара. Үзе дә «Русский язык в национальной школе», «Совет мәктәбе», «Мәгариф» журналларында еш кына мәкаләләр бастыра, программалар, монографияләр, күп санлы кулланмалар язып, рус теле методикасын үстерүгә зур өлеш кертә. Ул җитәкләгән кафедра милли республика пединститутлары арасында берничә тапкыр җиңүче дип табыла, 1977 нче елда СССР мәгариф министрлыгы тарафыннан кафедраның укыту-методик һәм фәнни эшчәнлеге җентекләп тикшерелә һәм яхшы дип табыла, бу тәҗрибә үрнәк буларак башка югары уку йортларына файдалану өчен тәкъдим ителә [Харисова, 2006].

Татарстанда, СССРда һәм аннан ерак җирләрдә яхшы таныш булган лингвометодист, милли мәктәпләрне үстерү өчен зур хезмәт керткән Лия Закир кызы Шакирова СССРның бик күп шәһәрләрендә, чит илләрдә төрле дәрәҗәдәге конференцияләрдә актив катнаша. Ул йөздән артык китап (программалар, монографияләр, дәреслекләр, кулланмалар) авторы. Бик күп еллар дәвамында диссертацияләр яклау советы әгъзасы булып тора, фән юлына тәүге адымнарын ясаучы яшь галимнәргә һәрдаим үзенең ярдәм кулын суза.

90 нчы елларда Лия Закир кызы Татарстан Республикасы халыклары телләре турындагы Законны тормышка ашыру буенча да бик нәтиҗәле

эшләде. Ул, беренчеләрдән булып, татар теле укыту методикасы буенча ике фән докторы һәм берничә фән кандидатыәзерләде.

Л.З. Шакирова кызы Диләрә Мансуровна – химия фәннәре кандидаты, доцент; күп еллар буе Татар-Америка региональ институты ректоры булып эшләде, хәзер Татарстан Фәннәр академиясе хезмәткәре. Ул берничә монография, кулланмалар авторы, күп телләрне камил белүче чын галимә.

Әйе, бөтен бер халыкның тормыш-көнкүреш хәле ахыр чиктә балаларны дөрес тәрбия кылуга бәйле. Бу эш вәгазь укуга гына кайтып калмый, бәлки шәхси тормыш үрнәге дә; балалар мөстәкыйльлеккә омтылганда, аларга комачауламыйча, урынлы киңәш бирү һәм дөрес юнәлеш күрсәтү, аларның киләчәген алдан күрү, аларны хуплау өчен үзендә көч табу да әһәмиятле. Әтисенең тәрбия дәресләрен әнә шундый эзлеклелектә истә калдырган ул. Хезмәт юлының башында ук әтисе аңа «үзеңне тыныч тот, эшләреңне уйлап эшлә, кешеләргә игътибарлы бул», –дип хәер-фатихасын бирә.

Әдәбият

1. Габдулхаков, В.Ф. Развитие связной русской речи учащихся татарских школ: Пособие для учителя / В.Ф. Габдулхаков. – Казань, 1989. – 144 с.
2. Харисов Ф.Ф., Харисова Ч.М. Якты язмышлы мәгърифәтсе // Башкортостан. – Өфө. – 1997. – 21 январь.
3. Харисова Ч.М.. Халык мәгарифен оештыручы галим-мәгърифәтсе // Башкортостан укытусыһы. – Өфө. – 2006. – № 11.
4. Шакирова Лия Закировна: биобиблиографический очерк. – Казань: Казан.召 пединститут, 1997.
5. Якты язмыш: Закир Шакиров: тормыш һәм фәнни-методик эшчәнлеге турында библиографик очерк / Төзүчесе Л.З. Шакирова. – Казан: Мәгариф, 1996. – 111 б.

Харисова Чулпан Мухаррамовна

Казанский (Приволжский) федеральный университет, Казань

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ФОНЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ТАТАРСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Статья подготовлена при финансовой поддержке РГНФ и Правительства Республики Татарстан в рамках научного проекта №15-16-16004

В статье рассматриваются некоторые аспекты сопоставительного изучения фонетической системы контактирующих языков: сложное взаимодействие фактов неродного и родного языков учащихся; учет положительного лингвоисторического опыта через привлечение в учебный процесс трудов известных ученых; перспективное значение для нашего времени фонетико-экспериментальной деятельности видного ученого В.А. Богородицкого и др.